

Språkets byggstenar

Varför läsa grammatik?

Du kan redan använda ditt språk riktigt bra i både tal och skrift, eller hur? Varför ska du då läsa grammatik? Jo, det finns några anledningar:

- ★ Du lär dig hur ditt eget språk är uppbyggt.
- ★ Du förstår och kan förklara när din språkkänsla säger dig vad som är rätt eller fel i ditt eget språk.
- ★ Din kommunikation fungerar mer störningsfritt eftersom dina grammatiska kunskaper hjälper dig att välja rätt när du talar och skriver.
- ★ Sist men inte minst får du en genväg till att lära dig nya språk.

Vad är grammatik?

Grammatik är beskrivningen av hur ett språks ord, fraser, satser och meningar byggs och används av de människor som talar och skriver språket.

Grammatik är ett gammalt forskningsområde. Du vet säkert redan att vi har fått många begrepp i grammatiken från latinet, det antika Roms språk.

Forskningen kring språk blomstrade i mitten av 1900-talet och är fortfarande en i högsta grad levande vetenskap. Det beror bland annat på intresset för hur vi människor tänker och lär.

Den moderna språkvetenskapen har som mål att beskriva språk. Det kallas "deskriptiv grammatik" till skillnad från den "preskriptiva grammatiken" från förr, då syftet ofta var att föreskriva normer, det vill säga vad som var rätt och fel i språket.

fras – grupp av ord som bildar en enhet i en sats
sats – består av subjektsled och predikatsled
mening – en sats eller flera som fogats samman, inleds med stor bokstav och avslutas med punkt, frågetecken eller utrops-tecken

Nivåer i språket

Språk kan ses som ett system där mindre delar kombineras till större: ljud kombineras till delar av ord eller hela ord, ord till fraser, fraser till satser, satser till meningar och texter (i skrift) eller till yttranden och monologer eller dialoger (i tal).

Språkets ljud behandlas inom *fonologin*. *Morfologi* är läran om ordens delar, böjning och bildning. *Syntax* handlar om hur orden bildar fraser, satser och meningar.

Termerna är bildade på grekiska ord:

fon- betyder "ljud"

morf- betyder "bit, del"

syn- betyder "göra till en enhet"

Morfologi

Morfologi är alltså den del av grammatiken som beskriver hur ord böjs och hur de bildas.

Ett ord kan ofta delas upp i mindre bitar, *morfem*. Ordet *boll* består av ett enda morfem men det extremt långa ordet *fotbollsmatchbevakningarna* består av hela nio morfem: fot + boll + s + match + be+ vak + ning + ar + na.

Fot, *boll*, *match* och *vak* (i betydelsen vaka) beskriver ett innehåll. Men vad är *s*, *be*, *ning*, *ar* och *na*? De har ingen egen betydelse på det sätt som *fot*, *boll*, *match* och *vak* har.

TIPS!

Använd gärna "Grammatiköversikt" ur *Svenska impulser 1* om du behöver repetera grundläggande grammatiska begrepp som ordklasser och satsdelar.

Rotmorfem

Det finns två huvudgrupper av morfem: *rotmorfem* och *grammatiska morfem*.

Rotmorfemet är ordets kärna och innehåller ordets betydelse. Exempel på rotmorfem är **fot**, **boll**, **match**, **vak**. Rotmorfemet är ofta ett eget ord men det kan också vara avkortat. Morfemet *vak* i ordet *bevakning* är ett sådant avkortat rotmorfem där infinitivändelsen *a* har fallit bort: *vaka* blir *vak*.

Rotmorfemen brukar kallas fria morfem eftersom de kan uppträda som självständiga ord.

Undersök

Vilka rotmorfem hittar du i följande ord? Finns några avkortade rotmorfem? Vilka i så fall?

hundvalp – *framtidstro* – *elevrådsmöte* – *brandutryckning*

Grammatiska morfem

Vid sidan av rotmorfemen finns de grammatiska morfemen. De kallas bundna morfem eftersom de läggs till ett eller flera rotmorfem. De kan alltså inte uppträda som självständiga ord.

I *fotbollsmatchbevakningarna* finns fem grammatiska morfem: **s**, **be**, **ning**, **ar** och **na**.

De har inte någon egen betydelse utan deras uppgift är att böja ord, foga ihop ord och bilda nya ord. De kallas böjningsmorfem, fogemorfem och avledningsmorfem.

Böjningsmorfem

Rotmorfemet kan byggas ut med böjningsmorfem. I **bollen** är **en** ett böjningsmorfem som markerar bestämd form av substantivet. Lägg **ar** till rotmorfemet **boll** så får du plural obestämd form: **bollar**. Lägg till ytterligare en böjningsändelse, **na**, och du får plural bestämd form: **bollarna**.

I ordet *fotbollsmatchbevakningarna* är **ar** och **na** alltså böjningsmorfem.

Undersök

Vilka böjningsmorfem hittar du i orden?

hundarna – isen – sjunger – hungriga – matat – välkomnade

Fogemorfem

Foga betyder sätta samman och fogemorfem har till uppgift att foga ihop sammansatta ord. Det lilla **s**-et i *fotbollsmatch* är ett fogemorfem som ofta förekommer i sammansatta ord.

Fogemorfemen har ibland en annan form än foge-s. I *faluröd* och *gatukorsning* är *u* en gammal ägandeform (genitiv) medan *ärelysten* (*ära*) och *oljefärg* (*olja*) är exempel på att *a* har försvagats till *e*.

Undersök

Vilka fogemorfem hittar du i orden? Observera att två ord inte har fogemorfem!

ladugård – blåneka – tandläkare – andrahandskontrakt – färjeterminal

Avledningsmorfem

Avledningsmorfemens uppgift är att bilda nya ord tillsammans med rotmorfem. Lägg **a** till *boll* och du får ett nytt ord, ett verb i infinitiv: *bolla* = att kasta eller slå en boll. Lägg **o** före adjektivet *sund* och du får motsatsen: *osund*.

I *fotbollsmatchbevakningarna* finns två avledningsmorfem: **be** och **ning** som bildar ordet *bevakning* tillsammans med rotmorfemet *vak*. Avledningsmorfem kan alltså stå både före och efter rotmorfemet.

Om avledningsmorfemet står före rotmorfemet kallas det *prefix*, om det står efter kallas det *suffix*.

Undersök

Vilka prefix och suffix hittar du i orden?

såga – *feminist* – *missgynna* – *ömhet* – *oläslig*

Glöm inte sammanhanget

Alla rotmorfem är inte lika lätta att se som *boll* i exemplet *bolla*.

Ordet *bevakning* består av tre morfem: *be* + *vak* + *ning*. Rotmorfemet är *vak* som hör ihop med *vaka*, *vara vaken*. Det skiljer sig från ordet *vak* som betyder *öppning i isen*. Du måste alltså alltid tänka på sammanhanget: *bevakning* av en fotbollsmatch, inte ett hål i isen.

Undersök

Vilka grammatiska morfem (böjnings-, fuge- och avledningsmorfem) hittar du i tidningsrubriken?

Pappan förlorade körkortet vid övningskörning – kraschade i gatukök

Ordbildning

Nya ord kommer in i svenskan genom lån från andra språk. Men nya ord kan också bildas av de morfem som redan finns i svenskan. Det sker genom *avledning*, *sammansättning* och *förkortning*.

Avledning

Avledning innebär, som du läste i föregående avsnitt, att rotmorfem avleds med hjälp av avledningsmorfem, det vill säga prefix och suffix.

Prefixen innebär att ordets grundbetydelse ändras: *fin-ofin*.
Suffixen gör att ordet ofta hamnar i en ny ordklass: *fin-finhet*.

Avledningsmorfemen är inhemska eller inlånade. Exempel: *o* i *olycka* är ett inhemskt prefix medan *ex* i *exmake* är inlånat. Båda fungerar bra för att bilda nya ord i svenskan.

I uppräkningsarna finns exempel på vanliga avledningsmorfem som används i nutida svenska för att bilda nya ord. De flesta ord som nybildas är substantiv, adjektiv och verb.

Substantiv

Prefix: *otur*, *missbruk*, *urskog*, *vanmakt*, *supermakt*, *samarbete*, *särbo*, *medinflytande*

Suffix: *daltande*, *bantning*, *segling*, *joggare*, *sponsor*, *slöseri*, *dumhet*, *bilist*, *utbrändhet*

Adjektiv

Prefix: *oaptitlig*, *misslyckad*, *urgammal*, *supergod*, *bisexuell*, *illröd*, *antirasistisk*

Suffix: *gulaktig*, *ätbar*, *fläskig*, *naturlig*, *fantastisk*, *tröttsam*, *taggad*, *flexibel*

Verb

Prefix: *anställa*, *avgöra*, *beskriva*, *förfalla*, *misstänka*, *särskilja*, *vanställa*

Suffix: *bila*, *möblera*, *modernisera*, *intensifiera*, *gulna*

Skriv

Skriv egna ord där du använder avledningsmorfemen i uppräkningsarna. Exempel: *vanstyre* (substantiv), *osmart* (adjektiv), *designa* (verb).

Språkrådet ger varje år ut en lista med nyord.
Läs på www.sprakradet.se/nyordslistor
Aktuella exempel är: *appa*, *vobba* (*vabba* + *jobba*), *trollfilter*, *fulparkerare*.

Sammansättning

Vad *sammansättning* handlar om, kan du säkert gissa: självständiga ord, det vill säga rotmorfem, sätts samman och bildar nya ord: fot + boll = fotboll, fotboll + match = fotbollsmatch (med fogemorfemet s), fotbollsmatch + bevakning = fotbollsmatchbevakning.

Alla sammansatta ord kan delas upp i två huvuddelar. Dessa delar kallas förled och efterled.

Kännetecknet för en sammansättning är att förled och efterled kan fungera självständigt. *Fotbollsmatch* är förled och *bevakning* är efterled i vårt exempelord. I ordet *fotbollsmatch* är *fotboll* förled och *match* efterled. I ordet *fotboll* är *fot* förled och *boll* efterled.

Förleden kan komma från alla ordklasser: *fönstertittare* (substantiv), *svartmåla* (adjektiv), *gåstol* (verb), *utelligare* (adverb), *vikänsla* (pronomen), *femväxlad* (räkneord), *eftersläpp* (preposition), *att-bisats* (subjunktion), *hurrarop* (interjektion).

Efterleden består av substantiv, adjektiv, verb eller adverb: *fruktskål* (substantiv), *himmelsblå* (adjektiv), *fildela* (verb), *jättebra* (adverb).

Undersök

Läs texten på s. 360 i läroboken, till och med "PowerBook" i tredje stycket, och lista alla sammansättningar i texten. Dela upp ordet i förled och efterled. Från vilka ordklasser kommer förleden? Och efterleden? Finns några fogemorfem? I så fall vilka?

Förkortning

När ord blir långa och svåra att hantera finns det några olika sätt att förkorta dem.

Ett sätt är att ta bort en del av ordet: *el*(ektricitet), (*para*)*noja*. Ett annat sätt är att ta initialerna i ett långt ord: Konsumentombudsmannen blir *KO*, Brottsförebyggande Rådet blir *BRÅ*. Ytterligare ett sätt är att utgå från verbets infinitivform som förkortas: *spilla* blir *spill*, *flyta* blir *flyt*.

Undersök

Vilka fler förkortningar kan du komma på? Ur vilket längre ord kommer förkortningen? Exempel: *LAN* (Local Area Network), *diska* (diskvalificera), *bil* (automobil).

Diskutera

Vilka fördelar finns med förkortningar? Kan du komma på några nackdelar? Vilka i så fall?

Syntax

Syntax är den nivå inom grammatiken där man undersöker och beskriver hur ord sammanfogas till större enheter. Även här beskrivs språket i nivåer: ord kombineras till *fraser* som bygger *satser*. Satserna kombineras i *meningar* (skrift) eller *yttranden* (tal). Meningarna byggs ihop till en *text* och yttrandena till en *dialog* eller en *monolog*.

I detta avsnitt får du läsa om begreppen *fras* och *sats*.

Fraser

Fras är ett användbart begrepp inom grammatiken. Det hjälper dig att se hur orden i en sats hör ihop och vilken funktion de har i satsen.

I satsen *flickan leker* finns bara två ord. *Flickan* är subjektsled, *leker* är predikatsled. Dessa två led kallas *fraser*. Fraser kan alltså bestå av ett enda ord men oftast finns betydligt fler.

Huvudord och bestämmingar

I satsen *flickan leker* finns inga *bestämmingar*, bara de två *huvudorden*. Låt oss lägga till några bestämmingar:

Den rödhåriga flickan leker mycket ivrigt.

Subjeksled Predikatsled

Subjeksletet är nu *den rödhåriga flickan* och predikatsledet *leker mycket ivrigt*. Varje led består av tre ord.

Du ser ganska snabbt att *den rödhåriga* hör ihop med *flickan* och att *mycket ivrigt* är kopplat till *leker*. Men hur kan man hitta fraserna när satserna är längre och mer komplicerade?

Hitta fraserna genom att ändra ordföljden

För att hitta fraserna i en sats kan du pröva två metoder. Den första går ut på att du ändrar ordföljden. Då flyttar hela frasen eftersom bestämmingarna följer med sitt huvudord.

Vi bygger ut vår sats med den lekande flickan ytterligare för att se hur orden hör ihop inbördes i fraser:

Den rödhåriga flickan leker mycket ivrigt med sin nya frisbee på den välskötta gräsmattan.

Vi ändrar ordföljden för att se vilka fraserna är.

Leker/den rödhåriga flickan mycket ivrigt med sin nya frisbee på den välskötta gräsmattan?

Med sin nya frisbee/leker den rödhåriga flickan mycket ivrigt på den väl-skötta gräsmattan.

Mycket ivrigt/leker den rödhåriga flickan med sin nya frisbee på den väl-skötta gräsmattan.

På den välskötta gräsmattan/leker den rödhåriga flickan mycket ivrigt med sin nya frisbee.

Den rödhåriga flickan/leker mycket ivrigt med sin nya frisbee på den väl-skötta gräsmattan.

Här finns alltså fem fraser: leker + med sin nya frisbee + mycket ivrigt + på den välskötta gräsmattan + den rödhåriga flickan.

Hitta fraserna genom att ersätta med pronomen

Den andra metoden går ut på att du, så långt det är möjligt, ersätter frasen med ett pronomen eller ett adverb.

Den rödhåriga flickan = *hon*, med sin nya frisbee = med *den*, mycket ivrigt = *så*, på den välskötta gräsmattan = *där*.

Hon leker så med den där.

Meningen blir ju lite svårbegriplig men fraserna går att fånga in. Det bästa är förstås att kombinera de två metoderna.

Undersök

Hur många fraser hittar du i dessa meningar?

- Vi fick ärtsoppa och pannkaka till middag i går.*
- Grannens gula labrador som heter Nilsson älskar att skälla på alla som går förbi utanför staketet på hans tomt.*
- Så snart solen försvann bakom trädens toppar hörde vi de första blodtörstiga myggornas illavarslande surr.*

Vad är bra med begreppet fras?

Det praktiska med att analysera en sats i fraser är att du kan hantera långa ordkedjor.

Tänk dig att vi fyller på med bestämmingar till huvudordet *flickan* i vår exempelsats:

Den rödhåriga, enormt uppskattade och synnerligen trevliga, ganska nyligen till området inflyttade flickan som jag känner sedan tidigare ...

Det är en rätt osannolik fras men likväl en enda fras med en hel mängd bestämmingar. Hela den frasen utgör subjektsled i satsen.

Fördelen med begreppet fraser är alltså att du ser vilka ord som hör ihop. Det blir enklare för dig att se strukturen i satsen och analysera den.

Skriv

Utgå från de två huvudorden *tonåringar* och *sover*. Bygg ut huvudorden med bestämmingar.

Undersök

Byt texter med varandra. Undersök vilka fraserna är.

Olika sorters fraser

Det finns fem sorters fraser. Huvordet i frasen avgör vilken sort det handlar om: nominalfras, adjektivfras, verbfras, prepositionsfas och adverbfras. Ibland nämns också en sjätte sorts fras: infinitivfrasen.

Nominalfrasen

I nominalfrasen är huvordet oftast ett substantiv: den rödhåriga *flickan*, vår gulliga *katt Nisse*, *tanken* på julen.

Nominalfraser kan också ha ett pronomen som huvord: *han* med de stora fötterna, *den där* på översta hyllan, *vem* kommer på middag? Det beror på att pronomen har samma funktion i satsen som substantiv.

Nominalfras förkortas NP (P står för engelskans *phrase*).

nomen = substantiv, namn
pronomen = i stället för substantiv, namn

Adjektivfrasen

Adjektivfrasens huvord är ett adjektiv: *rödhåriga*, mycket *snäll*, ovanligt *långtråkig*.

Adjektivfras förkortas AdjP.

Prepositionsfrasen

Prepositionsfraser är fraser som inleds av en preposition: *på* den välklippta gräsmattan, *med* stort besvär, *i* ur och skur.

Prepositionsfras förkortas PP.

Adverbfrasen

Adverbfrasens huvudord är ett adverb: mycket *ivrigt*, ganska *sällan*, *kvickt* som *ögat*.

Adverbfrasen förkortas AdvP.

Verbfrasen

I verbfrasen är verbet huvudord: *leker*, *äter* en smörgås, *hade velat sjunga* på Lucia, *somnar in*, *lyfter upp*.

Verbfras förkortas VP.

Verbfrasen är lite mer komplicerad än de övriga fraserna. Du ser i exemplen att verbet i vissa fall består av flera ord, här adverbena *in* och *upp*: *somnar in*, *lyfter upp*. När du ändrar ordföljden splittras denna typ av verbfraser: Lisa *lyfte upp* sin lillasyster. *Lyfte* Lisa *upp* sin lillasyster? Sin lillasyster *lyfte* Lisa *upp*.

Verb av denna typ kallas *partikelverb*: *äta upp*, *tysta ner*, *gå av*, *skära itu*. Du känner igen dem genom att betoningen ligger på partikeln: hålla *óm*, packa *né*r, trycka *áv*. Trots att partikelverben alltså ibland splittras räknas partikeln till verbfrasen.

Fyllnadsled och tilläggsled

En annan typ av verb kräver utfyllnad om inte betydelsen ska bli underlig: *Ella bor -*, *katten Nisse slukade -*, *barnet ska heta -*, *grammatik är -*.

Här krävs mer information i form av ett *fyllnadsled*:

Ella bor *i Haparanda*, katten Nisse slukade *sin mat*, barnet ska heta *Edvin*, grammatik är *roligt*.

Fyllnadsleden i exemplen är fraser av olika slag:

i Haparanda är en prepositionsfras, *sin mat* är en nominalfras liksom *Edvin* medan *roligt* är en adjektivfras.

Det är skillnad mellan fyllnadsled och *tilläggsled* vid verbfraser. Även när verbet inte kräver det, ingår nämligen ofta bestämningar i verbfrasen i form av objekt eller adverbial. Dessa bestämningar kallas tilläggsled: Edvin äter *smörgåsar till middag varje dag*. Tilläggsleden är frivilliga medan fyllnadsleden måste finnas för att ge verbet en betydelse.

Verben *vara, bli, heta* m.fl. känner du nog igen från tidigare grammatikstudier. Om dem kan du läsa mer under rubriken "Predikativ" på s. 467.

Infinitivfrasen

Infinitivfrasen är inte lika vanlig som de övriga fraserna men det kan vara bra att känna igen den. Infinitivfrasen består av en infinitiv tillsammans med infinitivmärket *att*.

Att leta svamp är roligt. Alla tycker om *att äta gott*.

Infinitivfras förkortas InfP.

Undersök

Undersök vilka sorters fraser som finns i följande tidningsrubriker:

- Barnexpert och författare hängs ut i ny bok*
- Robotar ska utforska havsdjupen efter liv*
- Snökaos i helgen gjorde tusentals strömlösa*
- Att fylla hundra – dröm eller mardröm?*

Frasernas funktion i satsen

I satsen *flickan leker* finns två mycket enkla fraser som utgör *subjektsled* och *predikatsled*. Nominalfrasen *flickan* är subjekt och verbfrasen *leker* är predikat i satsen.

I den utbyggda exempelsatsen:

Den rödhåriga flickan leker mycket ivrigt med sin nya frisbee på den välskötta gräsmattan.

är fraserna betydligt mer omfattande. Vilka fraser ingår i subjektsledet och vilka i predikatsledet?

Subjekt

Den rödhåriga flickan är en nominalfras med substantivet *flickan* som huvudord. Hela frasen fungerar som subjekt i satsen. Subjektsledet utgörs alltså av nominalfrasen *den rödhåriga flickan*.

Predikat

Verbfrasen *leker* har verbet *leker* som huvudord. Verbfrasen fungerar som predikat.

Subjekt talar om *vem, vad* eller *vilka* som gör något.

Predikat talar om vad någon, något, *gör* eller vad som *sker* i en sats.

Adverbial

De övriga fraserna i exempelsatsen ingår i predikatsledet som tilläggsled och är bestämmingar till verbfrasen *leker*. Adverbfrasen *mycket ivrigt* informerar om *hur* flickan leker. Adverbfrasen är alltså adverbial, närmare bestämt sättsadverbial.

På den välskötta gräsmattan är en prepositionsfras. Den fungerar som rumsadverbial eftersom den anger *var någonstans* flickan befinner sig när hon leker.

Prepositionsobjekt

Prepositionsfrasen *med sin nya frisbee* informerar om *vad* flickan leker *med*. Den frasen fungerar som prepositionsobjekt.

Vid verb som konstrueras med preposition, till exempel *leka med någon/något*, *drömma om någon/något*, kallas objektet *prepositionsobjekt*.

Undersök

Undersök satserna i tidningsnotisen om späckhuggaren och plocka ut fraserna. Vilka sorters fraser hittar du? Hur fungerar fraserna? Du bör hitta ett eller flera exempel på fraser som fungerar som subjekt, predikat, adverbial och prepositionsobjekt. Det finns fler exempel på frasers funktion i tidningsnotisen men de beskrivs i nästa avsnitt.

En späckhuggare skådades nyligen utanför den svenska västkusten. Händelsen rapporterades i media och väckte sensation. Folk gav sig ut i båtar med kikare och kameror. Späckhuggare äter fisk och små däggdjur men de skulle aldrig angripa en liten gummibåt med människor i.

Fler funktioner

Vår exempelsats med den rödhåriga flickan innehöll fraser som visade sig fungera som subjekt, predikat, adverbial och prepositionsobjekt.

Några satsdelar saknas alltså i exempelsatsen: direkt objekt, indirekt objekt, predikativ, agent och attribut. Här följer ett avsnitt om dem.

Direkt objekt

Alla spelade *dataspelet*.

Dataspelet är en nominalfras som består av ett enda huvudord utan bestämmingar, substantivet *dataspelet*. I satsen fungerar

Den rödhåriga flickan leker mycket ivrigt med sin nya frisbee på den välskötta gräsmattan.

Sättsadverbial svarar på frågorna: *Hur? På vilket sätt?*

Rumsadverbial svarar på frågorna: *Var? Vart? Varifrån?*

Direkt objekt får du fram genom att fråga: *Vad/vem/vilka + predikat + subjekt*

den korta nominalfrasen som direkt objekt. Men även när huvordet får många och långa bestämmingar kommer nominalfrasen att fungera som direkt objekt:

Alla spelade *det enormt intressanta, spännande och helt nya data-spelet som innehöll många ganska komplicerade delar.*

Direkta objekt kan också bestå av bisatser eller infinitivfraser:

SMHI rapporterade *att det skulle bli regn till helgen.* Här är det direkta objektet en *att-bisats*.

Vi hade hoppats *att få vackert väder.* Här är det direkta objektet en *infinitivfras*.

Indirekt objekt

Mormodern gav *sitt barnbarn* ett presentkort. Nominalfrasen *sitt barnbarn* fungerar här som indirekt objekt.

Mormodern gav *sitt älskade lilla barnbarn som hon inte sett på månader* ett presentkort.

Nominalfrasen är utbyggd (och något tung) men har samma funktion i satsen: indirekt objekt.

Mormodern gav *honom* ett presentkort.

Honom är ett pronomen. Som du nog minns bildar även pronomen nominalfraser. Funktionen är indirekt objekt, precis som i satserna ovan.

Eftersom indirekta objekt finns i konstruktioner som *ge någon något, bespara någon något* kommer det indirekta objektet att bestå av nominalfraser med substantiv eller pronomen som huvudord.

Predikativ

Predikativ (eller predikatsfyllnad) förekommer tillsammans med vissa verb som kräver en utfyllnad: *vara, bli, heta, kallas, utnämnas till*. De kallas *kopulaverb* och betraktas som så innehållsfattiga att de måste kompletteras.

Resultatet var *underbart*.

Här är det en adjektivfras som fungerar som predikativ.

Resultatet var *över alla förväntningar*.

Här är predikativet en prepositionsfras.

Indirekt objekt får du fram genom att fråga: *Åt/för/till/från vem eller vilka + resten av satsen.*

Resultatet var *en underbar nyhet*. Här är predikativet en nominalfras. Vi blev *så uppåt*. Ett exempel där predikativet utgörs av en adverbfras. Predikativet böjs efter subjektet: Resultatet var underbart – resultaten var underbara. Om predikativet är oböjligt (som i de övriga exemplen) kan du testa om frasen är ett predikativ genom att byta ut det oböjliga ordet eller de oböjliga orden i frasen. Då ser du att predikativet böjs efter nominalfrasen: Resultatet var oväntat. Vi blev så glada.

Det finns, som du minns, fler verb som behöver utfyllnad för att få ett innehåll men där utfyllnaden inte är ett predikativ utan objekt eller adverbial: sluka (maten), bo (i Haparanda). De verben skiljer sig från kopulaverb genom att varken objekt eller adverbial böjs efter subjektet i satsen: Katten Nisse slukade *maten* – Katterna Nisse och Mimmi slukade *maten*; Ville bor i *Haparanda* – Ville och Karin bor i *Haparanda*.

Agent

Agent talar om vem som utför handlingen vid passiv konstruktion.

Agent finns i satser med verbet i passiv form: *opereras, ätas, avbildas*. Den passiva formen kan också uttryckas med hjälp av verbet *bli*: *bli opererad, bli äten, bli avbildad*.

Agenten anger vem som utför verbhandlingen.

Smörgåsen åts upp (blev uppäten) *av den utsultna hunden*.

Agent är som du ser en prepositionsfras, alltid inledd av prepositionen *av*. Om verbet ges aktiv form blir agenten subjekt: *Den utsultna hunden* åt upp smörgåsen.

Attribut

Vi går tillbaka till vår rödhåriga flicka. Nominalfrasen *den rödhåriga flickan* innehåller huvudordet *flicka* som är ett substantiv och bestämningen *rödhåriga*. Bestämningar till substantiv i nominalfraser kallas *attribut*. Här är attributet ett adjektiv, *rödhåriga*, och kallas *adjektivattribut*.

Attributen är av många olika slag, till exempel en genitiv: *pappas flicka*; räkneord: *två flickor* eller prepositionsfras: *flickan med det röda håret*. Fler exempel finns i översikten på s. 471.

Operera, äta och avbilda är aktiv form av samma verb.

Det finns verb som slutar på *-s* men som är aktiva: hoppas, minnas, finnas, lyckas. De kallas **deponens**.

Den (bestämd artikel) betraktas som en del av nominalfrasen.

Den rödhåriga flickan leker mycket ivrigt med sin nya frisbee på den välskötta gräsmattan.

Attribut alltid på sekundär nivå

I vår exempelsats är nominalfrasen *den rödhåriga flickan* subjekt. Det är en satsdel på *primär nivå*. Attributet ligger på en *sekundär nivå*, inuti den fras som befinner sig på primär nivå.

Det finns fler attribut på sekundär nivå i vår exempelsats: prepositionsfrasen *med sin nya frisbee* innehåller också attribut: *sin* och *nya*, liksom prepositionsfrasen *på den välskötta gräsmattan* som innehåller attributet *välskötta*.

»Sin« är ett possessivt pronomen och blir här genitivattribut. »Nya« och »välskötta« är adjektivattribut.

Adverbial på sekundär nivå

Vår rödhåriga flicka leker *mycket ivrigt*, som du minns. Frasen *mycket ivrigt* är sättsadverbial på primär nivå. Inom den frasen finns adverbet *mycket* som anger i vilken grad flickan leker *ivrigt*. I denna fras finns alltså ett gradadverbial på sekundär nivå.

Inom fraser på primär nivå kan det alltså finnas fraser på sekundär nivå. När du gör en satsanalys börjar du alltid med den primära nivån. Därefter undersöker du om det inuti fraserna på den primära nivån finns fraser på sekundär nivå. Det gör det ofta, i form av attribut och adverbial.

Satsadverbial

Vissa adverb används för att precisera hela satser, till exempel *inte*, *kanske*, *nämligen*, *faktiskt*, *ju*, *säkert*, *tyvärr*, *dock* och liknande småord. De kallas *satsadverbial* och är viktiga för sammanhanget:

Den rödhåriga flickan leker *inte/kanske/faktiskt* på den välskötta gräsmattan.

Undersök

Plocka ut fraserna i texten och undersök vilken funktion de har. Börja med den primära nivån och se därefter om du hittar fraser på sekundär nivå. Tips: subjekt, predikat, objekt, adverbial, predikativ och agent finns på primär nivå. På sekundär nivå, inuti fraserna på primär nivå, kan du hitta fraser som fungerar som attribut eller adverbial.

En ganska trött björn, som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon, sov djupt i sitt varma ide. Idet låg i en brant sluttning vid en slalombacke. Medan björnen låg där och sov, kom ett par pojkar som åkte off pist. De såg en liten upphöjning i

snön och gjorde en sväng. Att åka över pucklar var nämligen det bästa de visste. En av pojkarna åkte över puckeln men den andre körde fast. Han föll ner i ett djupt hål. Där nere vaknade björnen och blev helt skräckslagen. Yrvaket tittade den på pojken och morrade dovt. Pojken räddades av sin kamrat och björnen försvann in i skogen.

Lösning av den första meningen

Fraser och deras funktion, primär nivå

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i sitt varma ide.

NP (nominalfras) och subjekt i satsen. Huvudordet är *björn*.

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i sitt varma ide.

VP (verbfras) och predikat i satsen.

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov *djupt* i sitt varma ide.

AdvP (adverbfras) och sättsadverbial i satsen.

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt *i sitt varma ide*.

PP (prepositionsfras) och rumsadverbial i satsen.

Fraser och deras funktion, sekundär nivå

En ganska *trött* björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i sitt varma ide.

AdjP (adjektivfras) och adjektivattribut till huvudordet *björn*.

En *ganska* trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i sitt varma ide.

AdvP (adverbfras) och gradadverbial till *trött*.

En ganska trött björn *som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon* sov djupt i sitt varma ide.

Bisats och satsattribut till huvudordet *björn*.

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i *sitt* varma ide.

NP (nominalfras, possessivt pronomen) och genitivattribut till *ide*.

En ganska trött björn som hade ätit sig mätt på blåbär och lingon sov djupt i sitt *varma* ide.

AdjP (adjektivfras) och adjektivattribut till *ide*.

Översikt över satsleden och deras form

Satsled	Form	Exempel
Predikat	Finit verb	Björnen sover .
	+eventuella infinita former	Björnen skulle vilja sova .
	+eventuella partiklar	Björnen sov ut .
Subjekt	NP	Den trötta björnen sover.
	InfP	Att sova är nödvändigt.
	Bisats	Att björnen sov var tur för oss.
Direkt objekt	NP	Vi såg björnens nos .
	Bisats	Vi hörde att björnen snarkade .
	InfP	Vi hoppades att få se björnen .
Indirekt objekt	NP	Björnhonan gav sina små ungar di.
	NP	Hon gav dem också kärlek på björnars vis.
Prepositionsobjekt	PP	Ungarna svarade på hennes brummanden .
Adverbial	AdvP	Förmodligen mätte björnarna bra .
	PP	Björnar brukar lägga sig i varma iden .
	NP	Varje vår vaknar björnarna upp.
	Bisats	När de vaknar igen är de mycket hungriga.
Agent	PP inledd med <i>av</i>	Björnen väcktes av sin tomma mage .
Predikativ	NP	Björnar är inte människoätare .
	AdjP	Björnar är tvärtom skygga .
	PP	Björnhonan är med ungar när hon går i ide.
Attribut	AdjP	Den yrvakna och hungriga björnen äter gärna myror.
	Genitivform	Björnens päls är brun eller gråbrun.
	Pronomen	Den där björnen måste vara hungrig.
	Räkneord	Två björnungar dök upp ur idet.
	PP	Björnen med den trubbiga nosen är deras mamma.
	Bisats	Björnungarna som vi såg i skogen är ganska små.
	AdvP	Björnen där borta är deras mamma.

Tre blockcitat

Tre av blocken i inleds med ett citat. Här får du veta från vilka författare och verk de är hämtade:

1. "Sjung o gudinna" (s. 43) är inledningsmeningen till *Iliaden* av Homeros.
2. "I den bästa av världar" (s. 143) är ett citat ur *Candide* av Voltaire.
3. "Och ur dess aska flammar solen upp" (s. 259) är ett citat ur dikten *Fågel Fenix* av Adonis.

I kapitlet "Hoppla vi lever" förekommer också ett antal citat i rubrikerna. Varifrån dessa citat har hämtats finns beskrivet i kapitlet.

Skräckkabinettet (s. 206–207)

Övre raden från vänster:

1. Carrie White (Sissy Spacek) i filmen *Carrie* från 1976.
2. Mr Hyde (John Barrymore) i filmen *Doctor Jekyll and Mr Hyde* från 1920.
3. Michael Jackson i musikvideon till *Thriller* från 1983.

Nedre raden från vänster:

4. Jack Torrance (Jack Nicholson) i filmen *The Shining* från 1980.
5. Norman Bates (Anthony Perkins) i filmen *Psycho* från 1960.
6. Eli (Lina Leandersson) i filmen *Låt den rätte komma in* från 2008.
7. Freddy Krüger (Robert Englund) i filmen *Nightmare on Elm Street 6, Freddy's Dead*, från 1991.

Språkets byggstenar

s. 456 Rotmorfem

hund + valp; fram + tid + tro; elev + råd + möte; brand + ut + ryck (avkortat).

s. 457 Böjningsmorfem

hundarna (ar obestämd form plural, na bestämd form plural), isen (bestämd form singular), sjunger (presens), hungriga (bestämd form singular, obestämd och bestämd form plural), matat (supinum), välkomnade (preteritum).

s. 457 Fogemorfem

ladugård – andrahandskontrakt – färjeterminal

s. 458 Prefix/suffix

såga, feminist, missgynna, ömhet, oläslig.

s. 458 Grammatiska morfem (dvs. böjnings- foge- och avledningsmorfem)

Pappan (böjningsmorfem, bestämd form singular av pappa), förlorade (böjningsmorfem, preteritum av förlora), körkortet (böjningsmorfem, bestämd form singular av körkort), övningsskörning (fogemorfemet -s- mellan övning och körning samt avledningsmorfemet -ning som bildar substantiv till verben öva och köra), kraschade (böjningsmorfem, preteritum av krascha), gatukök (fogemorfemet -u- som är en gammal genitivform).

s. 460 Sammansättningar på s.360 i läroboken *Ytterdörren* är ett substantiv med förledet *ytter* som är ett adjektiv (*yttre*) och efterledet *dörren* som är ett substantiv; *väl+kommen* är ett adjektiv, förled *väl*, adverb, efterled *kommen*, perfekt participform av verbet komma, fungerar som adjektiv; *spar+grisen* är ett substantiv, förled *spar* av verbet spara, efterled *grisen*, substantiv; *vecko+pengen* är ett substantiv, förled *vecko*, substantiv med fogemorfemet -o- i form av ett försvagat -a, efterled *pengen*, substantiv; *god+modigt* är ett adverb, förled *god*, adjektiv, efterled *modigt*, adverb bildat på adjektivet modig; *äter+kom* är ett verb, förled *äter*, adverb, efterled *kom*, verb; *utan+för* är en prepo-

sition, förled *utan*, preposition, efterled *för*, preposition; *Nobel+mäklarna* är ett substantiv, förled *Nobel*, substantiv, efterled *mäklarna*, substantiv; *molotov+cocktail* är ett substantiv, förled *molotov*, substantiv, efterled *cocktail*, substantiv; *skylt+fönstret* är ett substantiv, förled *skylt*, av verbet *skylta*, efterled *fönstret*, substantiv; *Power±Book* är ett substantiv, förled *Power*, substantiv, efterled *Book*, substantiv.

Adverbet "tillbaka" uppfattas nog inte som en sammansättning i nusvenska men det är ursprungligen sammansatt av prepositionen "till" + "baker" som är genitiv plural av det fornsvenska substantivet "bak" i betydelsen "rygg". Källa: SAOB.

s. 462 Fraser

- Vi + fick + ärtsoppa och pannkaka + till middag + i går (5 fraser).
- Grannens gula labrador som heter Nilsson + älskar + att skälla + på alla som går förbi utanför staketet på hans tomt (4 fraser).
- Så snart solen försvann bakom trädens toppar + hörde + vi + de första blodtörstiga myggornas illavarslande surr (4 fraser).

s. 465 Frassorter

- Barnexpert och* författare (NP, nominalfras) + hängs ut (VP, verbfras) + i ny bok (PP, prepositionsfras).
 - Robotar (NP, nominalfras) + ska utforska (VP, verbfras) + havsdjupen (NP, nominalfras) + efter liv (PP, prepositionsfras).
 - Snökaos (NP, nominalfras) + i helgen (PP, prepositionsfras) + gjorde (VP, verbfras) + tusentals (NP, nominalfras) + strömlösa (AdjP, adjektivfras).
- Alternativ: Snökaos i helgen (NP, nominalfras).

- Att fylla hundra (InfP, infinitivfras) + dröm eller* mardröm (NP, nominalfras).

* Konjunktionerna *och*, *men*, *eller* osv. ingår i frasen när de samordnar ord inom frasen. När de samordnar satser räknas de inte in någonstans utan hänger mellan satserna.

s. 466 Fraser och deras funktion i satsen

En späckhuggare (NP, subjekt) + skådades (VP, predikat) + nyligen (AdvP, adverbial) + utanför den svenska västkusten (PP, adverbial).

Händelsen (NP, subjekt) + rapporterades (VP, predikat) + i media (PP, adverbial) + väckte (VP, predikat) + sensation (NP, direkt objekt).

Folk (NP, subjekt) + gav sig ut (VP, predikat) + i båtar (PP, adverbial) + med kikare och kameror (PP, prepositionsobjekt).

Späckhuggare (NP, subjekt) + äter (VP, predikat) + fisk och små däggdjur (NP, direkt objekt) + de (NP, subjekt) + skulle angripa (VP, predikat) + aldrig (AdvP, adverbial) + en liten gummibåt med människor i (NP, direkt objekt).

s. 469–470 Fraser och deras funktion i satsen på primär och sekundär nivå

Idet låg i en brant sluttning vid en slalombacke.

Primär nivå: *Idet* (NP, subjekt) + *låg* (VP, predikat) + i en brant sluttning (PP, adverbial) + vid en slalombacke (PP, adverbial).

Sekundär nivå: *brant* (AdjP, attribut till sluttning).

Alternativ lösning: Primär nivå: i en brant sluttning vid en slalombacke (PP, adverbial). Sekundär nivå: *brant* (AdjP, attribut till sluttning) + vid en slalombacke (PP, attribut till sluttning).

Medan björnen låg där och sov kom ett par pojkar som åkte off pist.

Primär nivå: *Medan björnen låg där och sov* (bisats, adverbial) + *kom* (VP, predikat) + *ett par pojkar som åkte off pist* (NP, subjekt).

Sekundär nivå: *ett par* (NP, attribut till pojkar) + *som åkte off pist* (bisats, attribut till pojkar).

De såg en liten upphöjning i snön och gjorde en sväng.

Primär nivå: *De* (NP, subjekt) + *såg* (VP, predikat) + *en liten upphöjning i snön* (NP, direkt objekt) + *gjorde* (VP, predikat) + *en sväng* (NP, direkt objekt).

Sekundär nivå: *liten* (AdjP, attribut till upphöjning) + i *snön* (PP, attribut till upphöjning).

Alternativ lösning: Primär nivå: *en liten upphöjning* (NP, direkt objekt) + i *snön* (PP, adverbial).

Sekundär nivå: *liten* (AdjP, attribut till upphöjning).

Att åka över pucklar var nämligen det bästa de visste.

Primär nivå: *Att åka över pucklar* (InfP, subjekt) + *var* (VP, predikat) + *nämligen* (AdvP, adverbial) + *det bästa de visste* (NP, predikativ).

Sekundär nivå: över pucklar (PP, adverbial till att åka) + de visste (bisats med utelämnat som, attribut till det bästa).

Alternativ lösning (om över är betonat): Primär nivå: Att åka över (InfP, subjekt) + pucklar (NP, direkt objekt).

En av pojkarna åkte över puckeln men den andre körde fast.

Primär nivå: En av pojkarna (NP, subjekt) + åkte över (VP, predikat) + puckeln (NP, direkt objekt) + den andre (NP, subjekt) + körde fast (VP, predikat).

Sekundär nivå: en av (räkneord, attribut till pojkarna).

Alternativ lösning (om över är obetonat): Primär nivå: åkte (VP, predikat) + över puckeln (PP, adverbial).

Han föll ner i ett djupt hål.

Primär nivå: Han (NP, subjekt) + föll ner (VP, predikat) + i ett djupt hål (PP, adverbial).

Sekundär nivå: djupt (AdjP, attribut till hål).

Där nere vaknade björnen och blev helt skräckslagen.

Primär nivå: Där nere (AdvP, adverbial) + vaknade (VP, predikat) + björnen (NP, subjekt) + blev (VP, predikat) + helt skräckslagen (AdjP, predikativ).

Sekundär nivå: nere (AdvP, adverbial till där) + helt (AdvP, adverbial till skräckslagen).

Yrvaket tittade den på pojken och morrade dovt.

Primär nivå: Yrvaket (AdvP, adverbial) + tittade (VP, predikat) + den (NP, subjekt) + på pojken (PP, prepositionsobjekt) + morrade (VP, predikat) + dovt (AdvP, adverbial).

Sekundär nivå: -.

Pojken räddades av sin kamrat och björnen försvann in i skogen.

Primär nivå: Pojken (NP, subjekt) + räddades (VP, predikat) + av sin kamrat (PP, agent) + björnen (NP, subjekt) + försvann (VP, predikat) + in i skogen (PP, adverbial).

Sekundär nivå: sin (NP, attribut till kamrat).